

WIESŁAW MOSSAKOWSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Czyn karalny według koncepcji Klaudiusza Saturnina

Refleksja nad prawem, jakkolwiek zasadniczo kazuistyczna nad określonymi konstrukcjami uprawnień podmiotowych, jak i nad jurydycznymi terminami, stanowi niewątpliwy atrybut oryginalnej rzymskiej jurysprudencji¹. W źródłach prawa rzymskiego zaliczanych do prawa karnego trudno znaleźć odpowiednie urywki autorstwa rzymskich jurystów, nakreślające teoretyczne rozważania na temat systemu prawa². Wśród dzieł z dziedziny prawnokarnej można wyróżnić *De poenis paganorum*³, którego autorem jest Claudius Saturninus⁴, jurysta żyjący prawdopodobnie w II w. n.e.⁵ Wspomniane dzieło *De poenis paganorum* dostarcza interesującego materiału naukowego o charakterze ogólnych rozważań nad modelem teoretycznym zbrodni. Wprawdzie *in extenso* nie pada termin *crimen*⁶, ani *delictum publicum*⁷, ale niewątpliwie prowadzona refleksja filozoficzno-jurydyczna skupia się nad problematyką określenia popełnienia zbrodni w ogólności.

Tekst *De poenis paganorum* przedstawia się następująco:

D. 48, 19, 16 (Claudius Saturninus, libro singulari *De poenis paganorum*)
Aut facta puniuntur, ut furta caedesque, aut dicta, ut convicia et infidae advoca-

¹ Krytycznie na temat rzymskiej systematyki: W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2001, s. 28.

² W. Bojarski, *Prawo rzymskie*, Toruń 1999, s. 48.

³ D. 48, 19, 16. Por. W. Bojarski, *Prawo rzymskie*, Toruń 1983, s. 344.

⁴ P. Jörs, s.v. *Claudius* (333), *subverbum: Claudius Saturninus*, RE, t. 3 (1899), szp. 2865–2866.

⁵ W. Litewski, *Jurysprudencja rzymska*, Kraków 2000, s. 140.

⁶ H.F. Hitzig, s.v. *Crimen*, RE, t. 8 (1901), szp. 1713.

⁷ Natomiast M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 166, użył terminu *crimina publica*. Por. H.F. Hitzig, s.v. *Delictum*, RE, t. 4 (1901), szp. 2438 i n. oraz C. Gioffredi, *I Principi del diritto penale romano*, Torino 1970, s. 87; C. Ferrini, *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Roma 1976, s. 5.

*tiones, aut scripta, ut falsa et famosi libelli, aut consilia, ut coniurationes et latro-
num conscientia quosque alios suadendo iuvisse sceleris est instar.*

*1. Sed haec quattuor genera consideranda sunt septem modis: causa persona loco
tempore qualitate quantitate eventu.*

*2. Causa: ut in verberibus, quae impunita sunt a magistro allata vel parente, quo-
niam emendationis, non iniuriae gratia videntur adhiberi: puniuntur, cum quis
per iram ab extraneo pulsatus est.*

*3. Persona dupliciter spectatur, eius qui fecit et eius qui passus est: aliter enim
puniuntur ex isdem facinoribus servi quam liberi, et aliter, qui quid in dominum
parentemve ausus est quam qui in extraneum, in magistratum vel in privatum. In
eius rei consideratione aetatis quoque ratio habeatur.*

*4. Locus facit, ut idem vel furtum vel sacrilegium sit et capite luendum vel minore
supplicio.*

*5. Tempus discernit emansorem a fugitivo et effractorem vel furem diurnum a noc-
turno.*

*6. Qualitate, cum factum vel atrocius vel levius est: ut furta manifesta a nec mani-
festis discerni solent, rixae a grassaturis, expilationes a furtis, petulantia a violen-
tia. Qua de re maximus apud Graecos orator Demosthenes sic ait:*

οὐ γὰρ ἡ πληγὴ παρέστηκεν τὴν ὕβριν, ἀλλ' ἡ ἀτιμία: οὐδὲ τὸ τύπτεσθαι τοῖς
ἐλευθέροις ἐστὶ δεινόν, χαίπερ ὄν δεινόν, ἀλλὰ τὸ ἐφ' ὕβρει. πολλὰ γὰρ ἂν
ποιήσειεν ὁ τύπτων, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ παθὼν ἕνια οὐδ' ἂν ἀπαγγεῖλαι
δύναίτο ἑτέρῳ, τῷ δαίμονι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ, ὅταν ὡς ὑβρίζων, ὅταν
ὡς ἐχθρὸς ὑπάρχων, ὅταν κονδύλοις, ὅταν ἐπὶ κόρρησ. ταῦτα κινεῖ, ταῦτα
ἐξίστησιν ἀνθρώπους αὐτῶν ἀήθεις ὄντας τοῦ προπηλακίζεσθαι.

*7. Quantitas discernit furem ab abigeo: nam qui unum suem subripuerit, ut fur
coercebitur, qui gregem, ut abigeus.*

*8. Eventus spectetur, ut a clementissimo quoquo facta: quamquam lex non minus
eum, qui occidendi hominis causa cum telo fuerit, quam eum qui occiderit puniat.
Et ideo apud Graecos exilio voluntario fortuiti casus luebantur, ut apud prae-
cipuum poetarum scriptum est:*

εἴτε με τυτθὸν ἐόντα Μενότιος ἐξ Ὀπόεντος ἤγαγεν ὑμέτερόνδ' ἀνδροκτα-
σίης ὑπο λυγρῆς, ἤματι τῷ ὅτε παῖδα κατέκτανον Ἀμφιδάμαντος νῆπιος,
οὐκ ἐθέλαιν, ἀμφ' ἀστραγάλοισι χολωθεῖς.

*9. Evenit, ut eadem scelera in quibusdam provinciis gravius plectantur, ut in Afri-
ca messium incensores, in Mysia vitium, ubi metalla sunt adulteratores monetae.*

*10. Nonnumquam evenit, ut aliquorum maleficiorum supplicia exacerbentur, quo-
tiens nimium multis personis grassantibus exemplo opus sit.*

I

Wydaje mi się interesujące przedstawienie teorii Klaudiusza Saturnina w zestawieniu z przepisami karnomaterialnymi, będącymi podstawą tych teoretycznych refleksji. Poszukiwaniem zostają objęte przepisy będące określeniami zbrodni. W Kodeksie teodozjańskim⁸, Kodeksie justyniańskim⁹ i w Digestach justyniańskich¹⁰ można dostrzec wiele elementów, które dla Saturnina mogły stanowić podstawę konstrukcji teoretycznoprawnych. Pojawiają się jednak różnego rodzaju trudności badawcze, wynikające z pokusy zastosowania do teorii rzymskich korekty narzucającej współczesne konstrukcje obejmujące np. znamiona czynu przestępczego.

Saturninus prezentuje dwie konstrukcje teoretyczne zbrodni w Rzymie¹¹. Pierwsza obejmuje *quattuor genera*, to jest „cztery sposoby popełnienia zbrodni”: *facta, dicta, scripta, consilia*. Natomiast druga, opisana jako *sunt septem modis*, jest zestawieniem okoliczności popełnienia czynu karalnego, takich jak: *causa, persona, locus, tempus, qualitas, quantitas, eventus*. Wspomniany jurysta zaznacza wyraźnie, że *sed haec quattuor genera consideranda sunt septem modis*¹² („te cztery rodzaje należy jednak rozpatrywać w siedmiu aspektach”). Zatem jest to teoria całościowo przedstawiająca rzymskie przestępstwo (ściślej: „czyn karalny”) w ujęciu ogólnym i ustawowym.

Wspomniane sposoby popełnienia zbrodni zawierają określenia „techniki” czynu przestępczego. *Quattuor genera* wyrażają jedynie wykonawczy aspekt przestępstwa. Trudno powiedzieć, czy takie definiowanie przyczyniało się do ścisłego precyzowania, czy przeciwnie – rozwijało pojęcie czynu w kierunku niemającym większego znaczenia prawniczego. Jednakże w mocnym przybliżeniu przypomina określenie stosowane współcześnie w praktyce kryminologicznej: *modus operandi*¹³. Zatem trzeba przyjąć, uwzględniając analogię określeń cywilnoprawnych, że opisywane *genera* były dobrym terminem teoretycznoprawnym zastosowanym przez Saturnina.

⁸ V. Arangio-Ruiz, *Historia del derecho romano*, Madrid 1994, s. 468; M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Kraków 2001, s. 54.

⁹ K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. II: *Średniowiecze. Cz. I*, Warszawa 1963, s. 41; R. Bonini, *Ricerche di diritto giustiniano*, Milano 1968, s. 59; W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *op. cit.*, s. 66.

¹⁰ Zwłaszcza księgi 47 i 48 (*libri terribiles*): L. Wenger, *Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, s. 581, przyp. 43. Por. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003, s. 78 i n.

¹¹ D. 48, 19, 16, 1.

¹² *Ibidem*.

¹³ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 1976, s. 36; *Wielka encyklopedia prawa*, s.v. *Modus operandi*, Warszawa 2000, s. 460; M. Kulicki, V. Kwiatkowska-Darul, L. Stępka, *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo-sądowej*, Toruń 2006, s. 33.

Przechodząc do szczegółowego zapoznania się ze wspomnianymi *quattuor genera*, trzeba wyróżnić:

1) *Facta*¹⁴, podane w szerszym ujęciu: *aut facta puniuntur, ut furta caedesque*;

Słowo *facta* (w l. mn. od: *factum*¹⁵) zostało doprecyzowane, gdyż w języku łacińskim ma wiele znaczeń. Wydaje mi się, że przykłady *facta* to jest: *furta caedesque*; kradzieże i zabójstwa¹⁶ wskazują *factum* jako czyn. Nasuwa się jednak wątpliwość, czy czyn przestępczy *factum* to dokonanie skutkowe, czy może także usiłowanie. Wszak w Digestach można odnaleźć regułę przytoczoną przez Paulusa¹⁷: *et non facere, facere est*¹⁸. Forma rzeczownika od *caedo*¹⁹ może wskazywać na osiągnięcie skutku, na „wybicie”, „zarządanie”, a nie ogólnie na zabijanie. Jednakże powinno się wziąć pod uwagę lakoniczność tego sformułowania, w którym najważniejsza jest prosta komunikatywność bez wnikania w szczegóły i aspekty czyniące jakąkolwiek abstrakcyjność zupełnie niemożliwą. W takim razie *facta* należy odczytać jako czyny (czyny przestępcze);

2) *Dicta*²⁰, również podane w zestawieniu przykładu: *ut convicia et infidae advocaciones*, co oznacza popełnienie przestępstwa przez użycie mowy (a nie tylko słownie). Przykłady *convicium*²¹ i *infidae advocatio* pozwalają na taki wniosek, gdyż „sprzeniewierzenia dokonane przez przekonywanie, dowodzenie oraz przez tych, którym zaufano, np. pełnomocnikom, zarządcom, adwokatom” miały charakter słowny. Wydaje mi się też, że to zespolenie słów *ut convicia et infidae advocaciones*²² pozwala na uznanie jeszcze innego znaczenia *convicium* – jako „zgromadzenia”, może zebranego w celach złorzeczenia komuś, albo celem wzniesienia zamieszek. Jednak z okresie cesarstwa takie zgromadzenia były zabronione jako *seditio*²³ (bunt). Ostatecznie można przyjąć wniosek, że w rozumieniu wykonawczym (technicznie) tylko za pomocą słów można było dokonać takich czynów;

¹⁴ D. 48, 19, 16, pr.

¹⁵ M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, s.v. *facere* i s.v. *factum*, Praha 1981, s. 152.

¹⁶ Por. U. v. Lübtow, *Das römische Volk. Sein Staat und sein Recht*, Frankfurt a. Main 1955, s. 261.

¹⁷ D. 50, 17, 121.

¹⁸ W. Bojarski, W. Dajczak, A. Sokala, „*Verba iuris*”. *Reguły i kazusy prawa rzymskiego*, Toruń 2000, s. 30.

¹⁹ *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, s.v. *Caedo*, t. 1, Warszawa 1998, s. 394–395.

²⁰ D. 48, 19, 16, pr.

²¹ A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, s.v. *Convicium*, Philadelphia (repr.) 2002, s. 416.

²² W znaczeniu: *advoco* (zawołać, przywołać): *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, s.v. *advoco*, Warszawa 1998, s. 88.

²³ Bliżej *seditio* znana jest z zakresu rzymskiego prawa wojskowego: G. Kuleczka, *Studia nad rzymskim wojskowym prawem karnym*, Poznań 1974, s. 76 i n. Ostatnio na temat *seditio* jeszcze: T. Pekáry, „*Seditio*”. *Unruhen und Revolten im Römischen Reich von Augustus bis Commodus*, Ancient Society, 18 (1987), s. 133 i n.

3) *Scripta*²⁴, co oznaczało dokonanie przestępstwa drogą słowa pisanego. Dalsze określenia powołują przykłady: *ut falsa et famosi libelli*²⁵, co mogło odnosić się do dokumentów publicznych i prywatnych. Zestawiając to wyrażenie z wiedzą na temat dokumentów, można twierdzić, że Saturninus wybrał tylko niektóre rodzaje dokumentów. Sądzę, że *quattuor genera* trzeba rozpatrywać łącznie. Wypływa stąd wniosek, że przynajmniej niektóre przestępstwa mogły być popełniane drogą słowną;

4) *Consilia*²⁶, rozumiane jako „intencje”, może „zamiary” sprawcy przestępstwa. Przytoczone z przykładami technicznymi: przynależność do... *coniurationes et latronum*²⁷, co można rozumieć jako „udział w spiskach i bandach zbójceckich”. Wydaje się, że tego rodzaju przestępstwo nie było czynnością taką jak *facere*, ale polegało na przynależności czy do spisku, czy do bandy. Popełnienie innego czynu zabronionego podlegało zapewne innej kwalifikacji prawnokarnej. W tym znaczeniu do popełnienia przestępstwa drogą *consilium* wystarczała sama przynależność, może nawet pewna bierność, przyzwolenie na spiskowanie i napady.

Ostatni passus tej wypowiedzi ma charakter uzupełniający (dodając gramatycznie początek wypowiedzi): *aut... puniuntur, latronum conscientia quosque alios suadendo iuisse sceleris est instar*, co moim zdaniem może określać odpowiedzialność karną za przestępstwo popełnione drogą namowy lub pomocnictwa. Zarazem pojawia się wątpliwość, czy Saturninus, łącząc te słowa z wyżej przytoczonym *consilium*, zakwalifikował namowę i pomocnictwo do *consilia*. Trzeba przyznać, że takie stanowisko pociąga swą prostotą i konsekwencją. Co więcej, nie wymyka się wyraźnie określönemu podziałowi na cztery rodzaje sposobu popełniania czynu przestępczego – a to, jak myślę, ostatecznie przesądza o prawidłowości takiej interpretacji.

II

Przechodząc do drugiej koncepcji *modi*, to jest do „aspektów przestępstwa”²⁸, Saturninus wylicza:

1) *Causa*, którą Saturninus odróżnia, jak np. karcenie różgą przez nauczyciela lub ojca jako dozwolone, od tych, które stanowią zniewagę (*causa: ut in verberibus, quae impunita sunt a magistro allata vel parente, quoniam emendationis, non iniuriae gratia videntur adhiberi*²⁹). W nauce pojawiła się interpreta-

²⁴ D. 48, 19, 16, pr.

²⁵ V. Giuffrè, „*La repressione criminale*” nell’esperienza romana, 3 wyd., Napoli 1993, s. 139. Por. *Justinian, The Digest of Roman Law. Theft, Rapine, Damage and Insult*, transl. C.F. Kolbert, New York 1979, s. 158 i n.

²⁶ D. 48, 19, 16, pr.

²⁷ Por. A. Berger, *op. cit.*, s.v. *Latro*, s. 538.

²⁸ Także w znaczeniu „siedmiu aspektów sprawy karnej”.

²⁹ D. 48, 19, 16, 2.

cja³⁰, że *causa* to „zdarzenie”, ale przecież trudno się z tym zgodzić na gruncie prawa kryminalnego, gdyż w rozumieniu prawnokarnym istotą przestępstw są czyny, a nie zdarzenia. Wydaje się, że słowo *causa* da się w tym tekście inaczej rozumieć, mianowicie jako „motyw” przestępstwa. Przekonuje mnie jeszcze argument, że „zdarzenie” byłoby niekonsekwentnym powtórzeniem wcześniej użytego terminu *facta*;

2) *Persona* – w świetle teorii Saturnina oznacza osobę, w pierwszym znaczeniu osobę przestępcy, w drugim zaś osobę ofiary przestępstwa (*persona dupliciter spectatur; eius qui fecit et eius qui passus est*³¹). Jednak nie do końca wydaje się takie tłumaczenie wyraziste, skoro dobro chronione prawem kryminalnym da się opisać według hasła *causa*. Dobro chronione może być rozumiane jako rzecz materialna, interes publiczny, jak również osoba poszkodowanego (ofiary);

3) *Locus* – to jest miejsce popełnienia przestępstwa; Saturninus wyjaśnia, że miejsce odróżnia się ze względu na jego specyfikę, inną w przypadku kradzieży, a inną wobec świętokradztwa (*locus facit, ut idem vel furtum vel sacrilegium sit et capite luendum vel minore supplicio*³²).

4) *Tempus* – to jest czas popełnienia przestępstwa, zdaniem Saturnina wyodrębnia uciekającego od zbiega (np. niewolnika) i różnicuje rodzajowo złodzieja (*tempus discernit emansorem a fugitivo et effractorem vel furem diurnum a nocturno*³³);

5) *Qualitas* – Claudius Saturninus odróżnia jakość według tego, czy to czyn lekki, czy ciężki (*qualitate, cum factum vel atrocius vel levius est*³⁴). Wydaje się ponadto, że podobnie jak w tekście późniejszej konstytucji Dioklecjana, była to także „ocena stopnia niebezpieczeństwa przestępstwa, stopnia jego szkodliwości” – *leviorum commissorum ream facis*³⁵;

6) *Quantitas* była zdaniem Saturnina takim odróżnieniem, jak porównanie złodzieja ze złodziejem bydła. Można chyba twierdzić, że nie liczba kradzionych rzeczy stanowiła o *quantitas*, lecz wielokrotność czynu kradzieży w przypadku bydła (*quantitas discernit furem ab abigeo: nam qui unum suem subripuerit, ut fur coercebatur, qui gregem, ut abigeus*³⁶).

7) *Eventus* – skutek czynu, określenie, czy cel przestępstwa został osiągnięty. Saturninus twierdzi, że na wynik patrzy się jak na czyn skądinąd łagodnego człowieka, jeśli ustawa przewiduje kary³⁷ (*eventus spectetur; ut a clementissimo*

³⁰ W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 167.

³¹ D. 48, 19, 16, 3.

³² D. 48, 19, 16, 4.

³³ D. 48, 19, 16, 5.

³⁴ D. 48, 19, 16, 6.

³⁵ C.I. 9, 1, 18.

³⁶ D. 48, 19, 16, 7.

³⁷ Kara w znaczeniu kryminalnym to *supplicium*: W. Mossakowski, *Karalność naruszenia azylu Kościoła w epoce cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, pod red. H. Kowalskiego i M. Kuryłowicza, Lublin 1996, s. 102 i n.

*quoquo facta: quamquam lex non minus eum, qui occidendi hominis causa cum telo fuerit, quam eum qui occiderit puniat*³⁸). Wydaje mi się, że mógł też objawiać się w kwestiach dowodowych, np.: *ex eventu causa iudex aestimabit*³⁹.

III

Zestawienie powyższych elementów *modi* i *genera* w Digestach i w Kodeksie justyniańskim przynosi następujące wyniki, które przedstawiam stosując schemat Saturnina:

1) *Facta* występują w określeniach: *si quis necandi* (C.Th. 9, 14, 1), *qui hominem occiderit* (D. 48, 8, 1), *factum* (C.I. 9, 2, 12);

2) *Dicta* daje się zastosować w: *ob instrumendam advocacionem testimoniave pecuniam acceperit* (D. 48, 10, 1), *ob illicitam sponsonem crimen contrahit* (C.I. 9, 2, 10);

3) *Scripta* występują w wyrażeniach: *qui in rationibus tabulis cerisve vel alia qua re sine consignatione falsum fecerint vel rem amoverint* (D. 48, 10, 1, 4), *testamentum falsum scripserit, signaverit... dolo malo* (D. 48, 10, 2);

4) *Consilia* – *cum periculo calumniae* (C.I. 9, 1, 15), *criminis consortium* (C.I. 9, 2, 17, 1);

5) *Causa* – według wymienionych ustaw: *non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt* (D. 48, 1, 1);

6) *Persona* jest przedstawieniem według klasyfikacji osób *clarrissimae dignitatis virginem rapuerit* (C.Th. 9, 1, 1), *si quis servos crediderit accusandos* (C.I. 9, 2, 13), *miles* (C.I. 9, 6, 1), *De mulieribus...*⁴⁰ (C.I. 9, 11, 1); *Raptores virginum ...vel... viduarum feminarum* (C.I. 9, 13, 1, pr.); *occidendi... hominem* (C.I. 9, 16, 1); *si quis parentis aut filii* (C.I. 9, 17, 1), *haruspex, sacerdos* (C.I. 9, 18, 3), *Chaldaei ac magi et ceteri* (C.I. 9, 18, 5), *libertinae conditionis homines* (C.I. 9, 21, 1), *servi* (C.I. 9, 41, 3). Pojawia się także bardziej opisowe określenie: *qui duos reus delatos habet* (C.I. 9, 1, 16);

7) *Locus*, występujący w wyrażeniu o miejscu: *statim intra provinciam, w którym mieszka: in loco, ubi habitat* (C.Th. 9, 1, 1)⁴¹;

8) *Tempus* – występuje w zbrodniach urzędniczych jako istotne określenie czasu wykonywania funkcji publicznej: *quas quis in magistratu potestate curatione legatione vel quo alio officio munere ministeriove publico cepit* (D. 48, 11, 1, pr.);

9) *Qualitas* – występuje jako zróżnicowanie przestępstw według ich ciężaru: *capitalis crimen adversus* (D. 48, 15, 1), *capitalis crimen ac non leve* (C.I. 9, 1, 13),

³⁸ D. 48, 19, 16, 8.

³⁹ C.I. 9, 1, 1.

⁴⁰ Wyrażenie użyte jedynie w tytule.

⁴¹ W interpretacji Gothofreda (*sit. cit.*): o miejscu, w którym mieszka: *in loco, ubi habitat*.

capitalium criminum... defendi (C.I. 9, 2, 3), *atrocium iniuriarum iudicio tenetur* (C.I. 9, 2, 5);

10) *Quantitas* – występuje jako określenie ilości albo, jak rozumiem, wielokrotności czynu, np. kiedy sprawca dwukrotnie sprzedał tę samą rzecz: *qui duobus in solidum eandem rem diversis contractibus vendidit* (D. 48, 10, 21);

11) *Eventus* – jako skutek czynu przestępnego, osiągnięcie zamierzonego celu, złej woli sprawcy: *cuiusve dolo malo* (D. 48, 8, 1, pr.).

W powyższych przykładach pomijam określenia wynikające z procedury, np. *accusator, defunctus reus* (C.I. 9, 6, 2 i 5), lub określenia przestępstwa *qui pudorem virginum sacrosanctarum et castimoniam viduae ... raptus... detegitur*⁴² (C.Th. 9, 25, 1).

Jak widać, poszukiwania przynoszą pewne skojarzenia w wyniku zestawienia konstrukcji teoretycznych zawartych w *De poenis paganorum*, ale nie są to efekty oczekiwane. Przytoczone określenia użyte w Digestach i Kodeksie nie są zbyt wyraziste – i na tej podstawie trudno byłoby się zgodzić ze zdaniem, że teoria Klaudiusza Saturnina jest wielce wartościowa i poznawcza. Stąd należało sięgnąć do źródeł zawierających teksty bardziej syntetycznie, ujmujących kwestie tu omawiane.

IV

Wydaje mi się trafne skupienie się nad analizą *principium* pierwszego fragmentu z dzieła Paulusa, to jest trzeciej księgi *De adulteriis*, zawartego w Digestach justyniańskich⁴³. Wspomniane *principium* omawia treść oskarżenia sformułowanego na piśmie (*libellus inscriptionis*)⁴⁴. Jakkolwiek prezentowana materia jest proceduralna, to jednak można wyraźnie dopatrzeć się elementów materialnoprawnych, wprost odpowiednich do takiej analizy.

D. 48, 2, 3 pr. (Paulus, libro tertio *De adulteriis*)

Libellorum inscriptionis conceptio talis est. „Consul et dies. Apud illum praetorem vel proconsulem Lucius Titius professus est se Maeviam lege Iulia de adulteriis ream deferre, quod dicat eam cum Gaio Seio in civitate illa, domo illius, mense illo, consulibus illis adulterium commisisse” utique enim et locus designandus est, in quo adulterium commissum est, et persona, cum qua admissum dicitur, et mensis: hoc enim lege Iulia publicorum cavetur et generaliter praecipi-

⁴² Por. B. Sitek, „*Crimen rapti mulieris*”. *Studia nad fragmentem Marcianusa 14 Inst. D. 48, 6, 5, 2*, [w:] „*Contra leges et bonos mores*”. *Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2005, s. 303.

⁴³ D. 48, 2, 3.

⁴⁴ Tekst na temat *libellus inscriptionis* jest bardziej syntetyczny niż tytuły: *De accusationibus et inscriptionibus* (D. 48, 2) czy *De popularibus actionibus* (D. 47, 23).

tur omnibus, qui reum aliquem deferunt: neque autem diem neque horam invitus comprehendet.

Paulus⁴⁵ omawiając budowę *libellus inscriptionis*⁴⁶ wymienia jego elementy składowe. Trzeba zaznaczyć, że cytowany tu *libellus inscriptionis* jest przykładem aktu oskarżenia o cudzołóstwo (*accusatio adulterii*⁴⁷). Jednak jednocześnie istotne jest to, że omawiany urywek z pism Paulusa został umieszczony w tytule *De accusationibus et inscriptionibus*, co może moim zdaniem wskazywać na uniwersalność tego przykładowego *libellus*. Oskarżenie pisemne w Rzymie mogło pojawić się wraz z *iudicia publica*⁴⁸ w czasach cesarskich (w sądach cesarskich), ale było stosowane fakultatywnie, oprócz wcześniej stosowanego oskarżenia ustnego (*accusatio*⁴⁹, *nominis delatio*⁵⁰). Dopiero w IV w. cesarz Konstantyn⁵¹ nakazał obligatoryjność pisemnego aktu oskarżenia (*inscriptio*⁵²). Paulus omawiając budowę pisemnego oskarżenia skrupulatnie wymienia części składowe, ale ich nie systematyzuje. Brak autorskiej interpretacji aktu oskarżenia nie oznacza możliwości przeprowadzenia współcześnie takiej systematyki⁵³. Abstrahując od kwestii daty, nazwiska oskarżyciela i podstawy prawnej oskarżenia, można dostrzec części składowe oskarżenia wprost wskazujące na związki teoretyczne z *De poenis paganorum*, jakkolwiek w innej kolejności elementów składowych.

• Paulus wymienia jeden ze wspomnianych *quattuor genera*, to jest *factum*, ale opisuje go rozdzielnie, co mogło, jak sądzę, wynikać z rozbudowanego zakresu pojęciowego. Również istotne jest to, że tym czynem (*factum*) jest cudzołóstwo (*adulterium*⁵⁴), którego natura juretyczno-semantyczna była złożona. Wypowiedź Paulusa na temat *factum* obejmuje: 1) lakoniczne określenie czynu, który w tym przypadku jest nazwą popełnionego przestępstwa (*adulterium commissum*)⁵⁵, powołanie na podstawę prawną oskarżenia: *lege Iulia de adulteriis ream deferre*⁵⁶. Trzeba zadać pytanie, czy Paulus mógł powołać jeszcze inną podstawę

⁴⁵ Paulus – znakomity jurysta żyjący i działający jednak później niż Claudius Saturninus.

⁴⁶ Por. B. Santalucia, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, sotto la direzione di M. Talamanca, Milano 1979, s. 677.

⁴⁷ J.A.C. Thomas, *Accusatio adulterii*, IVRA, t. 12, cz. 1 (1961), s. 69 i n.

⁴⁸ R. Leonhard, s.v. *Iudicium publicum*, RE, t. 18 (1916), szp. 2499 i n.

⁴⁹ W. Mossakowski, „*Accusator*” w rzymskich procesach „*de repetundis*” w okresie republiki, Toruń 1994, s. 26.

⁵⁰ W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 46.

⁵¹ W. Mossakowski, *The Introduction of the Interdiction of Oral Accusation in the Roman Empire*, [w:] *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, t. XLIII (1996), s. 270.

⁵² Ogólne wiadomości na temat *inscriptio* przytacza J. Pfaff, s.v. *Inscriptio in crimen*, RE, t. 18 (1916), szp. 1561–1562. Por. M. Bianchini, *Le formalità costitutive del rapporto processuale nel sistema accusatorio romano*, Milano 1964, s. 100.

⁵³ Dałoby się zastosować obecne elementy podziału: *rubrum, petitum i tenor*.

⁵⁴ P. Csillag, *The Augustan Laws on Family Relations*, Budapest 1976, s. 31 i n.

⁵⁵ Jakkolwiek Paulus nieco dalej w treści *principium* powtarza: *adulterium commissum est*.

⁵⁶ Prawdopodobnie mowa o *Lex Iulia de adulteriis coercendis*: G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Darmstadt 1962, s. 445–447.

publicznego ścigania, na przykład konstytucje cesarskie. Tego jednak nie uczynił, gdyż to *lex Iulia* była zasadniczą podstawą prawną⁵⁷, a konstytucje cesarskie były uzupełnieniem treściowym.

• W ramach *septem modus causa* wymienia następujące elementy składowe: *Personae*:

1) oskarżonego, indywidualnie wskazanego słowami: *Maeviam... ream deferre* wraz ze współsprawcą cudzołóstwa: *et persona, cum quo admissum dicitur*. Należy przypomnieć, że oskarżenie w znaczeniu nadanym od *lex Calpurnia de repetundis* ze 149 r. p.n.e.⁵⁸ było oparte na zasadzie *actio popularis*⁵⁹, i w związku z tym eksponowano osobę oskarżyciela (*accusator*⁶⁰) i jego *subscriptores*⁶¹. Natomiast całkiem innego rodzaju był problem materialnoprawny tu omawiany, w ramach którego oskarżony sprawca powinien być określony indywidualnie, podobnie jak jego współsprawcy. Z poprzednich uwag wynika, że niekiedy oskarżonego określano według pozycji nie tyle społecznej, ile ze względu na podległość odrębnemu prawu, np. dotyczyło to żołnierza (*miles*). Z kolei dalszy fragment wypowiedzi Paulusa (D. 48, 2, 3), omawiający zagadnienie proceduralne ponowienia skargi, kładzie nacisk na konieczność określenia osoby współsprawcy.

D. 48, 2, 3, 3 (Paulus, libro tertio *De adulteriis*)

Set et si aliud crimen obiciat, veluti quod domum suam praebuit, ut stuprum mater familias pateretur, quod adulterum deprehensum dimiserit, quod pretium pro comperto stupro acceperit...

Taki współsprawca to pomocnik, który udostępnił swój dom do popełnienia zbrodni *stuprum* z matroną (*materfamilias*⁶²). Co interesujące, należało brać pod uwagę okoliczności popełnianego czynu. Nie jest, moim zdaniem, jasne, czy ów pomocnik odpowiadał jako współsprawca *adulterium*⁶³, czy może za popełnienie przezeń *stuprum*⁶⁴;

2) We wspomnianym fragmencie pojawia się drugi rodzaj osoby, to jest ofiary przestępstwa: *materfamilias*, która, jak można przyjąć z treści tego fragmentu, została zwabiona do domu tego współsprawcy.

⁵⁷ Instytucje justyniańskie wymieniają *lex Iulia de adulteriis coercendis* jako podstawę odpowiedzialności karnej (Inst. Iust., 4, 18, 4).

⁵⁸ F. Pontenay de Fontette, „*Leges repetundarum*”. *Essais sur la répression des actes illicites commis par les magistrats romains au détriment de leurs administrés*, Paris 1954, s. 25.

⁵⁹ R.L. Tucci, *Lineamentos do processo penal romano*, São Paulo 1976, s. 151.

⁶⁰ G.F. Falchi, *Diritto penale romano*, t. 3: *Procedura*, Padova 1937, s. 5 i n.

⁶¹ W. Kunkel, *Quaestio*, [w:] *idem, Kleine Schriften*, Weimar 1974, s. 83.

⁶² Bliżej o pozycji *materfamilias*: W. Wołodkiewicz, *Materfamilias*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 16, z. 1 (1964), s. 103 i n.

⁶³ G. Pugliese, *Diritto criminale romano. Guida allo studio della civiltà romana antica*, 2 Aufl. I, Roma 1959, s. 460.

⁶⁴ Por. A. Sokala, *Licentiam stuprum vulgare*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Prawo XXXV*, z. 304, Toruń 1996, s. 83.

Locus – miejsce popełnienia przestępstwa jest bardzo istotnym elementem *libellum inscriptionis*. Mogło to wynikać z ogólnych założeń rozpoznawania sprawy kryminalnej, ale także ze względu na właściwość miejscową sądu. Sprawca odpowiadał bowiem według miejsca popełnienia przestępstwa⁶⁵. Tymi określeniami miejsca, zdaniem Paulusa, są: *in civitate illa, domo illius ... Utique enim et locus designandus est, in quo adulterium commissum est...* Warto jednak podkreślić, że omawiany przykład podany przez Paulusa dotyczy *accusatio adulterii*, zatem miejsce przestępstwa jest postrzegane nie tylko w aspekcie topograficznym, ale być może, co ważniejsze, ze względu na sposób działania sprawcy cudzołóstwa. Tak jak podaje przykład Paulusa o sprawdzeniu matrony do obcego domu celem popełnienia *stuprum*, albo *adulterium*⁶⁶ (D. 48, 2, 3, 3).

Tempus – czas, chwila popełnienia zbrodni była także istotnym czynnikiem oskarżenia. W pisemnym akcie oskarżenia (*libellus inscriptionis*) trzeba jednak wyróżnić datę wniesienia oskarżenia (*inscriptio*) w omawianym schemacie Paulusa – ... *consul et dies* – od określenia chwili, to jest: *mense illo, consulibus illis...*, a może niekiedy czasokresu przestępstwa ciągłego. Ponadto Paulus przytacza jeszcze normę ogólną dotyczącą określenia chwili popełnienia przestępstwa na podstawie *lex Iulia iudiciorum publicorum*⁶⁷.

Qualitas jako kwantyfikatory przestępstw według jakości, czy może raczej rodzaju i stopnia w wypowiedzi Paulusa zasadniczo nie występuje, podobnie jak *quantitas* rozumiany jako wielokrotność czynu przestępczego. Myślę, że pominięcie *qualitas* i *quantitas* wynikało z przykładowego oskarżenia o cudzołóstwo. Stwierdzenie popełnienia cudzołóstwa (*adulterium*⁶⁸) nie wymagało bowiem wielokrotności czynu ani jego ciągłości czy notoryczności. Również *eventus* (skutek) czynu w przypadku cudzołóstwa jest rozumiany w sposób oczywisty, ponieważ ma charakter skutkowy. Prawdopodobnie obyczajowo „swoiste przygotowania” sprawców cudzołóstwa, które zakończyły się na samym usiłowaniu, były kwalifikowane jako atak na *pudicitia*⁶⁹, a nie jako *adulterium*. Stąd brak bezpośredniego odniesienia się Paulusa do tych elementów, które zapewne były przedmiotem rozpoznania na rozprawie sądowej, ale pominięte zostały w akcie oskarżenia.

⁶⁵ Swoistym uzupełnieniem jest dalszy fragment wypowiedzi Paulusa (D. 48, 19, 16, 4).

⁶⁶ Stąd pojawia się *passus* w innym fragmencie Paulusa na temat *libellus*: *Sed et si aliud crimen obiciat, veluti quod domum suam praebuit, ut stuprum mater familias pateretur, quod adulterum deprehensum dimiserit, quod pretium pro comperto stupro acceperit...*

⁶⁷ Właściwie: *Leges Iuliae iudiciorum publicorum et privatorum* z 17 r. p.n.e.: G. Rotondi, *op. cit.*, s. 448–450.

⁶⁸ O.F. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995, s. 20.

⁶⁹ A. Berger, *op. cit.*, s. 661. Por. *iniuria in corpore* jako *stuprum*: E. Pólay, „*Iniuria*” *Types in Roman Law*, Budapest 1986, s. 175. Por. B. Sitek, „*Infamia*” w *ustawodawstwie cesarzy rzymskich*, Olsztyn 2003, s. 51 i n.

* * *

Konstrukcje teoretyczne Klaudiusza Saturnina zawarte w dziele *De poenis paganorum* są oryginalną rzymską rodzimą koncepcją prawnokarną. Zatem nakładanie na nie siatki pojęciowej i stosowanie współczesnego modelu przestępstwa „w ogólności” *in abstracto* byłoby przeciwne historyzmowi prawniczemu i prawdzie dziejowej. Próby zastosowania „ustawowych znamion przestępstwa”, teorii winy, koncepcji stadiów przestępstwa, definicji czynu przestępczego, opisu okoliczności, które mają znaczenie dla ukarania nie przynoszą w badaniach romanistycznych spodziewanych efektów. Sądzę, że korzystniejsze jest analizowanie oryginalnego materiału rzymskiego i podążanie śladem szczegółowych rozważań Klaudiusza Saturnina, który zaprezentował sposób rozumienia podanych przez siebie pojęć.

Jednak można zauważyć pewne ciekawe podobieństwa teoretyczne: według Saturnina nie ma mowy o „przestępstwie ogólności”, skoro czyny klasyfikuje rozdzielnie, w ramach klasyfikacji *quattuor genera*. Bardzo istotne jest również ujęcie legalne czynu zabronionego, a także wskazanie na penalizację jako cechę charakterystyczną przestępstwa.

Podsumowując powyższe rozważania, istotne jest podkreślenie charakteru naukowego i typowo rzymskiego zespołu wyobrażeń Saturnina. Chociaż wspomniany prawnik żył w II w. n.e., a Paulus w III w. n.e., można przyjąć, że modele teoretyczne Saturnina zostały spożytkowane przez Paulusa, albo przynajmniej, że mogły być przezeń znane. Dają się zauważyć jeśli nie bezpośrednio związki teorii z rzymską praktyką karnoprawną, to przynajmniej wynikające z nich paralelne wyobrażenia jurydyczne. Powyższa spójność pozwala na spostrzeżenie, że rzymskie prawo karne nie było jedynie słabo uporządkowanym zespołem norm o dużym znaczeniu praktycznym, lecz o niskim poziomie rozumowania prawniczego. Przeciwnie, rzymska jurysprudencja nie stroniła, jak widać, od refleksji teoretycznej nad prawem karnym, osiągając interesujące rezultaty.

Die Straftat nach der Konzeption des Claudius Saturninus

Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die Anwendung einer besonderen originellen römischen strafrechtlichen Theorie in der Gesetzgebung und in der rechtlichen Praxis. Diese Theorie entstammt den Justinianischen Digesten und zwar den Fragmenten der Schrift von Claudius Saturninus *De poenis paganorum* (D. 48, 19, 16). Der Autor analysiert die Konzeption des Verbrechens bei Saturninus. Diese Konzeption setzt zwei Konstruktionen voraus: 1) das *quattuor genera*, d.h. „die vier Methoden des Begehens einer Straftat“, durch *facta, dicta, scripta, consilia*, (Taten, Worte, Schriften, Absichten); 2) das *sunt septem modus*, d.h. „es gibt sieben Aspekte des Begehens eines Verbrechens“, nämlich *causa, persona, locus, tempus, qualitas, quantitas, eventus* (gesetzliche Grundlage, Person, Ort, Zeit, Qualität, Vielfachheit, Tatwirkung).

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird *De poenis paganorum* mit verschiedenen Fragmenten römischer Rechtsquellen, dem theodosianischen Kodex, dem justinianischen Kodex und den Digesten Justinians verglichen. Der Autor sucht dort nach den von Saturninus genutzten Begriffen. Das Ergebnis dieser Suche ist eigentlich nicht vollkommen. Danach analysiert der Autor den Abschnitt *De adulteriis* des römischen Juristen Paulus (D. 48, 2, 3, 3). Dieser beschreibt das eine Anklage wegen Ehebruch enthaltene schriftliche Dokument (*libellus inscriptionis*). Seine Konstruktion besteht aus folgenden Teilen: 1) Bezeichnung der verbotenen Tat, d.h. des Verbrechens (*factum*) in der beispielhaften Anklage wegen Ehebruch; 2) Rechtsgrundlage der Anklage, hier die *lex Iulia de adulteriis*, in welcher die Erfordernisse der Strafverfolgung: *factum* und *causa*, die von Saturninus als *quattuor genera* genannt werden bzw. den sieben „modi“ ähneln, vorkommen; 3) Person (*persona*) des Angeklagten (eigentlich der Name des Angeklagten) (*Maeviam... ream deferre*) und des Mitangeklagten (*persona, cum quo admissum dicitur*); 4) Person des Anklägers (eigentlich dessen Name). Hier sei erwähnt, dass die Nennung des Anklägernamens als Hauptgrundsatz in der *lex Calpurnia de repetundis* aus dem Jahre 149 v.u.Z. eingeführt wurde; 5) Tatort des Verbrechens (*locus*). Nach der *lex Iulia iudiciorum publicorum* war jedoch die Bezeichnung des Tages und der Stunde des begangenen Verbrechens für den Ankläger nicht obligatorisch.